

hanem változó és dinamikus, ami egyúttal azt is jelenti, hogy változtatásra (átírásra és „újrainterpretálásra”) alkalmas.

Nem lettek „szelvidebbek” és semmiképpen sem „szépirodalmibbak” (szalonképesebbek) a régi elbeszélések új változatai, még akkor sem, ha az író, az új kiadáshoz írt utószóban (egy sajátosan megformált prózai „önkommentárban”) magyarázni kényszerül az „átrendezés” írói eljárását, melynek során következetes szigorúsággal metszette le a korábbi változatok „daganatait”; kérdéseiket az „átrendezett” elbeszélések *éppúgy* felteszik, s ezek a kérdések *éppúgy* „felháborítanak”, csak hogy *meggyőzőbben* teszik, ami azt jelenti, hogy az irodalomhoz méltó módon, irodalmi és nem publicisztikai eszközökkel, megformáltan és nem impresszionisztikus „kitárulkozással”.

Luko Meštrević, a Meštrevićek, az említett regény Stjepan K.-jának sebei, kurvák és emigránsok, ellenségek és gyűlölködők, jogfosztottak és jogbitorlók, vádlók és vádlottak sebei még jobban fájnak.

Az írói munka méltósága nevében kellett Mirko Kovačnak megtennie ezt a lépést. Mert neki az a dolga, (azzal verte meg az isten) hogy *irodalmat* csináljon. Mi mást csinálhatna, ha egyszerű író. Ha már egyszer az íróssággal megaláztak közé tartozik.

BÁNYAI János

KÉT ÍRÁS A SZÓAKCIÓRÓL

IRODALOMTUDATUNK ARCHEOLÓGIÁJA

Bosnyák István: *Szóakció I.*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980

Alcíme és előszava szerint is Bosnyák István új könyve *adalékokat* nyújt (vagy kíván nyújtani) „irodalmunk szellemrajzához”. Furcsa (bizonytalan, esetleg homályos jelentésű) fogalom ez a „szellemrajz”. Irodalmunk *szellemének* — mondjuk (az *Értelmező szótárban* előforduló jelentéssort követve) „alkotó értelmének”, „irányító személyeinek”, „magatartást meghatározó elveinek”, „gondolkozás- és érzésszeliségének”, „belső tartalmának”, „lényegének” stb. — *rajzát*, *megrajzolását* jelentheti, ám ezt a szerzteágazó, sokfelé kötődő, esztétikai és nem esztétikai, történeti és morális, elvont és konkrét jelentésszinteket egyaránt felölelő fogalmat az előszó (konkretizálva) *leszűkíti*, mégpedig *egyetlen* aspektusra: „a tágan értelmezett, az irodalmi mozgalmak és elvi/esztétikai programok kérdéskörét is érintő *esztétörténet*” (a kiemelés a szerzőé) nézőpontjára. Az *esztétörténet* azonban éppoly bizonytalan jelentésű fogalom, mint a *szellemrajz*; a két összetétel első tagjai között csak némi erőszakoltság árán található szemantikai érintkezési pontok, egymást azonban, igazán meggyőző formában, nem

értelmezik. A kötet nyolc tanulmánya (nyolc „megállója”) a nyitányban szereplő fogalmi bizonytalanság ellenére *pontosan* megfogalmazza, hogy mire gondol Bosnyák István, amikor „szellemrajzor”, „eszmetörténetet” emleget. Semmiképpen sem meghatározó elvekre és csak részben irányító személyekre, nem a „lényegre”, nem is az „eszmére”, hanem olyan, a *filológia* eszközeivel és módszerével bizonyítható *irodalmi adatok* feltárására és értelmezésére — ami itt egyet jelent a történetben való helyük és jelentőségük kijelölésével —, amelyek a jugoszláviai magyar irodalom *tudatvilágát* nem vagy csak részben esztétikai, inkább szociológiai alapokról határozták (határozzák) meg. A bizonytalan jelentésű „szellemrajz” vagy „eszmetörténet”, az egész kötet tanulsága szerint, itt egészen bizonyos szociológiai, *irodalomszociológiai* nézőpontok érvényesítését jelenti és semmiképpen valamiféle rehabilitálását a szociológiai adatokat nem túlságosan tisztelő, egyébként jobb sorsot (értsd: „utóéletet”) érdemlő „szellemtörténetnek”. És mint irodalomszociológia Bosnyák István könyve a jugoszláviai magyar irodalmi gondolkodásban (irodalomkritikában és -történetben) úttörő jelentőségű. Elsősorban azért, mert a szociológiai vizsgálódás módszerével feltárt adatokat még (legtöbbször pontos) *irodalmi* (esztétikai) megítélésük után sem tekintti az irodalmi értékre nézve kötelező érvényűnek, azt pedig egyenesen elhárítja magától, hogy („szellemrajzi” vagy „eszmetörténeti”) irodalomszociológiai kutatásai helyettesíthetnék az irodalomtörténeti kutatás eredményeit, vagy éppenséggel azonosak volnának velük.

Bosnyák István irodalomszociológiája az *előzmények*, a történelmi és társadalmi, valamint az ezzel összefüggő *emberi* (etikai, erkölcsi, az elkötelezettségből és világlátásból fakadó) *feltételek* vizsgálata (és kritikája is egyúttal). Azt kutatja Bosnyák István, hogy a Pozsonyban, majd Bécsben megjelenő, Gömői Jenő szerkesztette *Tűz* mennyiben befolyásolta (és befolyásolhatta) a tízes és húszas évek fordulóján az „aránylag a leggyengébb alapokon nyugvó” (és szám szerint a legkevesebb magyar író” számon tartó) vajdasági „magyar kultúrát”, több megállónál tekintti át a két háború közötti *Híd* hagyományát, ebben ismerve fel önön irodalomszemléletének, sőt nemzedéke irodalomszemléletének is meghatározó (eszmei, de mindenekelőtt *mozgalmi*) örökségét, és — más megállón, a „vajdasági irodalom” ún. „egységének”, a „Vezérséget” vállaló Szenteleky („a száni való irodalmi Vezér”) provincializmust eredményező pálfordulásának, a *Kalangya* dilettánsoknak kedvező szerkesztői politikájának „megállóin” — ennek ellentétét, a „helyi színek” elméletének vidékiességgé torzuló programját, majd az ezzel szinte analóg „tisztá irodalom” öncélúságát bírálja. Kutatásai azonban nem állnak le a két háború közötti irodalmi (irodalomszociológiai) kérdéseknél, a filológiai aprómunkát sem nélkülöző irodalomszociológiai szerelvénye az ötvenes évek irodalmi vitáinál, a felszabadulás utáni első, nemzedékké nem konstituálódhatott irodalmi nemzedék problémáinál, a szoc-

realista zsdanovizmussal való az idő tájt csak részleges *irodalmi* leszámolás nehézségeinél (meglepő, hogy a forradalmi jelentőségű — „a második forradalmunk” — politikai és társadalmi leszámolás ellenére a jugoszláviai magyar irodalomban még hatékonyak a szocrealista irodalmi nézetek, annyira, hogy az akkor fellépő írók, az „áprilisi *Híd*” íróinak nemzedékké formálódását is leállíthatják), a jugoszláviai magyar irodalom Szentelekynél meghirdetett és B. Szabóval is folytatódott „egységének” problematikusságánál is hosszasan (talán nem is metrendszerűen) időzik.

Bosnyák István „nyolc megállója” közül egyik sem feltételes megállóhely. A jugoszláviai magyar irodalom „születésének”, első számottevőbb kísérleteinek, majd máig hangzó, máig is hatást gyakorló első eredményeinek, a szabadság hozta új helyzetnek, a „modern” irodalom felé tett első lépéseknek emberi és történeti *archeológiáját* tárják fel ezek a tanulmányok, megbízható alapossggal, körültekintő, nemegyszer eltúlzottan hosszúra engedett érveléssel, ám mindig következetesen egy akcióra kész, a történelemben nemcsak benne lévő, hanem abban (irányításában és formálásában) *aktívan* részt vevő irodalom és költészet eszményét hirdetve, annak a „baloldali alkotónak” az eszményét, akinek sikerül „a szuverén alkotói erkölcsiséghez való hűség kiegyenlítése a társadalmi harchoz, mozgalomhoz, forradalomhoz való hűséggel”. Bosnyák Istvánnak a filológiai módszerességet tisztelő és — ezúttal — az irodalomszociológia vidékén tájékozódó irodalomszemléletére nem ez az „eszményi” — és szó szerint is eszményi — irodalom- és alkotóértelmezés a legjellemzőbb, hiszen ő maga idézi Stanko Lasićnak az irodalmi baloldal „összeütőközését” elemző könyve tanulságát, miszerint „a művészet és a forradalom” viszonylatában „teljes és tartós harmónia általában nem érhető el”, hanem az, hogy őt az alkotónak az irodalomhoz, a költészethez, az „irodalmihoz” való hűsége esetében is az *erkölcsi* dimenziók érdeklik („a szuverén alkotói erkölcsiséghez való hűség”), ami végül is azt jelenti, hogy az ő szemében, az ő nézete szerint *nincs* sajátosan irodalmi probléma, nincsenek a költészetnek csak a költészetre jellemző (és megoldásra váró) *költői* (formai, nyelvi stb.) problémái ezen problémáknak az alkotói erkölccsel való *közvetlen* összefüggésén, kölcsönös feltételezettségén kívül. Ami *irodalmi probléma* Bosnyák István irodalomszemlélete szerint egyáltalán (egyszerre és egy időben) *erkölcsi* (etikai) *probléma* is, mert ha nem az — mondjuk, egészen leegyszerűsítve, megengedhetetlenül persze, de semmiképpen sem a karikírozás kedvéért, ha a rímpár mögött nincs ott „a szuverén alkotói erkölcsiség” —, akkor az eredmény nem más, mint vidékiesség, dilettantizmus, vagy újabb irodalmunk viszonylataiban a „tisztá irodalom”, a legújabbban pedig — Podolszki József egyik kéziratot tanulmányának műszavával élve — „modell-költészet”.

Bosnyák István éppen ennek az „eszménynek” a nevében rántja le

a leplet a két háború közötti *Kalangya* (elsősorban a Szenteleky-időszak) irodalmának silányságáról és provincializmusáról, mégpedig oly módon, hogy nem az adomázás, az anekdotizálás, a költői beszéd anakronizmusát vizsgálja, tehát nem a „vicinális irodalom” *irodalmiságát*, hanem a mögötte meghúzódó álerkölcst, a motorjaként létező erkölcsi semmitmondást, s ezért ítélni el, megsemmisítő iróniával is, a disznó-ólszagra *korábban* oly érzékeny Szentelekynek a disznóólszagot terjesztő „helyi színek” elmélete meghirdetésével beállt pálfordulását. Mint-hogy Szenteleky „átállása” mögött, az „irodalmi vezér” szerepének vállalásában a „kisebbségi irodalom egységének” álerkölcst véli felismerni. Joggal. Legalábbis joggal mindaddig, amíg arra nem gondol, hogy Szenteleky, a „helyi színeket” hirdető és ezzel a dilettantizmust (is) szabadjára engedő „irodalmi vezér” *költő* is volt, mégpedig nem is akármilyen költő (dilettánsnak semmiképpen sem mondható), ahogyan a *Kalangya*-szerkesztésben őt követő (és a dilettantizmusnak — nem sok sikerrel járó — hadat üzenő) Szirmai Károly is *író* volt, mégpedig nem is akármilyen író, és — furcsamód — egyikőjük *művéből* sem hiányzanak a „helyi színek”, a Bácska, a vicinális, a por, a sár... Persze, nem idillikusan vannak jelen, ettől függetlenül azonban „helyi színek”. A kérdés — mondjuk a provincializmus kérdése — összetettebb, ha nem egy akármennyire is megalapozott, de *konstrukció* („a szuverén alkotói erkölcsiség”) nevében ítélnék nem szerepekről (amelyek úgyszintén konstrukciók), hanem *emberekről*, különösképpen, ha alkotói erkölcsük szerves részének tekintjük (alkotói: költői, írói) művüket is. Ez, persze, nem menti fel Szentelekyt, másokat sem, a vidékiességnek való „megágyazás” (történelmi, erkölcsi) felelőssége alól, de mindenképpen árnyaltabban mutatja meg egy irodalomszervezői (és költői) arcélma is látszó vonásait.

Nincs vitám tehát Bosnyák Istvánnak a vidékiességet bemutató, annak gyökereit feltáró *szociológiai* helyzetelemzésével, csak az „irodalomszemlélet” eltúlzott erkölcsi, tehát az „igazán”, a „tisztán”, a „sajátosan” *irodalmi* elfedő alkalmazásával, még egy kimondottan irodalomszociológiai kutatás keretében is.

Hasonló módon látom a háború előtti *Híd szépirodalmának* kérdését is. Mélységes, a történelem által is igazolt *erkölcsi* érvei vannak a *Híd* „szociális” irodalmának, amelyben ha nincs is meg mindig „a művészet és a forradalom” közötti „teljes és tartós harmónia”, de megvan „a forradalom *közvetlen*, agitpropos-pártköltői-tendencművészi szolgáltatának” szándéka, mégpedig nem mindig — mondjuk Gál Lászlónak a *Híd*ban közölt versei esetében — „puszta aktuálpolitikai eszközzé lefokozott írói szóval”, ellenkezőleg... Ami megint csak annyit bizonyít, hogy a helyes, a haladó erkölcsiség önmagában még nem produkál irodalmat, inkább szociológiai dokumentumot, amelynek értékéhez semmiképpen sem férhet kétség. Emberien nagyszerű szolgálat ez, de nem

példamutató — ahogyan Marx értelmezése szerint a görög művészet „még mindig példamutató” — irodalom.

Bosnyák Istvánnak — az általa hirdetett erkölcsiség nevében — van, és jó, hogy van mentő szava a *Híd* akkori „szociális” irányultságú szépirodalmára, és nincs — nem is lehet — mentő szava a vidékiességre, a dilettantizmusra. Itt nincs egyensúly, itt nem lehet ugyanazzal a mérleggel mérni. Ám ha a háború előtti *Híd* szépirodalmára a helyzetfelismerésből származó helyes magatartás és erkölcsiség mentő körülményeket ruház, ez még nem kellene, hogy megakadályozza az irodalmi értékelést, még akkor sem, ha nincs irodalmi az erkölcsin kívül. Annál is inkább, hiszen a háború utáni szocrealizmus irodalmában ez a „szociális” hagyomány él tovább (persze, furcsamód megtoldva a „helyi színek” tapasztalataival is), elég szívósan és kitartóan; ha pontosan megmondanánk, hogy *irodalomként* mi volt (és milyen volt) a háború előtti *Híd* szépirodalma, akkor a szocialista realizmus közjátékának helyét és szerepét is közelebbről láthatnánk, hurrá-optimizmusának silányságát is közelebbről vehetnénk szemügyre. Bosnyák István óriási erőfeszítést tett, hogy ezeket az összefüggéseket pontosan bemutathassa, hogy az elmúlt évtizedek irodalmában működő *szellemi* erőket és erővonalakat (szociológiai) genezisükben láttathassa, és erőfeszítése — még ha néhol vitára ösztönzően is — olyan eredményeket hozott, melyeknek távlatából a jugoszláviai magyar irodalom összképe árnyaltabban ismerhető meg.

Van Bosnyák István *Szóakciójának* még egy, elkerülhetetlen vonatkozása. Nemcsak másoktól, mások írásától és gondolkodásától követeli meg a szenvedélyesség és a személyesség „hőfokát”, maga is tanúsítja. Filológiai alapossággal készült irodalomszociológiai tanulmányai mögött nem az adatközlés, illetve nemcsak az újonnan feltárt vagy ritkábban emlegetett „irodalmi adat” tárgyilagosan hűvös közlésének, ismeretetésének szándéka munkál, hanem a megismerés és közlés szenvedélye is, ami — s ezek könyvének legszebb oldalai — gyakran a „szépírói” indulat jellemző jegyeit is magán viseli. Ez a szenvedélyesség és indulatosság nem egyszerűen *alkati* tulajdonság, bár annak is betudható, hanem Bosnyák *irodalmi* (irodalomtörténeti) tájékozódásából következő, e tájékozódás nézőpontjából eredő *minőség*. Bosnyák nem (nemcsak) a saját, individuális nézőpontjából háborodik fel (indulatosan és szenvedélyesen) az irodalmi (és nemcsak irodalmi) múlt vizsgálata és elemzése közben, hanem egy későbbi — *nemzedéki* — irodalomszemlélet és hagyományértés nevében. Nem véletlen, hogy könyvének első megállói mind a Symposium melléklet és az *Új Symposium* folyóirat indulásához kötődnek. Azt mutatják ezek a kötődések, hogy Bosnyák István érdeklődése a múlt irodalma és emberi tartalma (erkölcsisége) iránt nem egyszerűen egy „kutatósi” szándék eredménye, hanem — sokkal összetettebb formában — a nemzedéki önkeresés, a nemzedéki gyökerek feltárása

céljából történik. A Symposium és a symposion-nemzedék Bosnyák számára kiindulópont, mely elvi (és emberi) támpontokat ad kutatáshoz és tájékozódáshoz, miközben — a múlt értelmezése során — a jelenen, az adottal szembeni felháborodás történeti perspektívát kap, (irodalom)történeti összefüggésekbe kerül, melyek nélkül a jelen — a jelenben kialakuló és érvényesülő irodalomszemlélet, költői és kritikai gyakorlat — dimenziótlan, távlatok nélküli lenne. Nem önös szempont az, hogy Bosnyák István az irodalmi múltban a nemzedéki konstituálódás (megnyugtató vagy éppen problémát feltáró) „konstitutív” elemeit keresi, és semmiképpen sem „hamis” nézőpont, hanem éppenséggel az irodalmi gondolkodás, az irodalmi önismeret (méltóság) meghatározó jegye. Nem utolsósorban annak bizonyítása is, hogy ez a nemzedék nem a múltrombolás szándékával, ellenkezőleg, a múlt teljesebb megismerésének céljával számolt le az elődök nézeteivel. Akkor is így van ez, ha eközben nem is mutatott túlságosan nagy megértést a múltbeli gondok és remények, hitek és hitetlenségek iránt.

Azt azonban hozzá kell még ehhez tenni (nem Bosnyák István nézőpontjának bírálata, inkább kiegészítése céljából), hogy a symposion-nemzedék irodalomszemlélete, mire — művekben és gondolatokban — formát öltött, már semmiképpen sem volt egységesnek tekinthető; az „egységes” *nemzedéki* irodalomszemlélet ugyanazokat a buktatókat rejti magában, mint akár Szenteleky, akár az ötvenes évek elején B. Szabó György „irodalmi egységet” megteremtő és megőrző szándéka... Bosnyák István joggal beszél a *nemzedék* nevében, és joggal néz körül irodalmunk múltjában a nemzedéki szemlélet nézőpontjából, ám azt is szem előtt kell tartani, hogy ez a szemlélet nem egynemű, hanem éppenséggel sokfélesége, árnyaltsága, sokszor ellentmondásossága következtében hatékony és eleven. Így lesz újabb felismerések elsajátítására, befogadására, továbbgondolására is alkalmas. Éppen ezért nem csontosodik oly gyorsan, ahogyan — az irodalomtörténetből tudjuk — az „egységes” nemzedéki szemléletek merevedni szoktak. Bosnyák István *Szóakciója* így nemcsak a jugoszláviai magyar irodalom múltjára vetett (szociológiai) fénycsóvát, hanem irodalmunk jelenének irodalomtudátára is.

Ezért lehet a *Szóakciónak* éppen az erkölcsi tartása oly határozott és sokatmondó.

BÁNYAI János